

RENAN ERNŐ.*

— Első közlemény. —

I.

A semita lélektana.

«Ha be akarunk hatni a keresztyénségbe, a judaismust kell tanulmányoznunk» — mondá Renan már a negyvenes években. Ezért az úgynevezett sémi nyelvek tanulásához fogott, melyeket a héberek, phoeniciek, a púnok, a syrok, a babyloniak és az arabok beszéltek. Alaposan belemélyedt e népek történetének, vallásának és nyelvének ismeretébe. Számos kisebb-nagyobb művében finom bonczoló elmével állítja élénk őket, s úgy találja, hogy a valláson kívül vajmi keveset köszönhet nekik az emberi művelődés. A sémi népek irodalmát szegénynek tartja, nincs egyetlen hősköteményök, nincs egy tragédiájok. A politikában messze mögöttünk maradtak, hisz e téren az árja népek bámulatos sikert arattak, csak ők tudták úgy felfogni az egyén szabadságát, hogy vele együtt az állam eszméjét is fentartsák. Nálunk nem látni azt az egységes despotismust, mely megfojt minden egyéniséget, elvont és szívtelen szerepre kárhóztatja az egyes embert, mint az ázsiai, különösen a sémi népeknél találni. A nyugati államokban megvolt az élénk erkölcsi elem, a közjó eszméje, s az egyetemes célra való áldozatkészség. És ha olykor roppant sülyedés mutatkozott, rövid idő alatt bamu-

* V. ö. Athenaeum IV. évf. 4. sz.

latos visszahatás mentette meg a népeket. Kelet, különösen a sémi kelet, sohasem ismerte a nomád arab teljes anarchiája és a vérengző despotismus közötti középutat. A közügyek, a közjó eszméje egészen hiányzik e népeknél. Az igazi szabadság, a minőt az angol-szász népek honosítottak meg, a nagy állami szervezet, minőt a régi Róma s újabban Franciaország teremtett meg, idegen valami nekik. A régi héberek, arabok néha teljesen szabadok voltak, hogy maholnap egy új főnöknek engedelmességeskedjenek, a ki tetszése szerint nyakaztatta őket. És mikor ez történt, senki sem panaszkodott jogának megsértése miatt. Dávid mint valami erélyes *conductiere* keríti hatalmába a királyságot, de a mellett igen vallásos ember, Isten szíve szerinti király. Salamon a szultánok módjára foglalja el a trónt és tartja magát rajta, de azért a legbölcsebb király. Theokratia, anarchia, despotismus, ez röviden összefoglalva a sémi politika. Míg az árja népek a politikában úgy, mint a költészet, vallás és bölcsészet terén mindig az árnyalatot, az ellentétes dolgok kiegyenlítését, a különféleiséget és változatosságot keresik; a sémi népek szervezete sivár és végzetes egyszerűség.

Mit köszönhetünk nekik a művészet és költészet terén? Ők épen nem művészek. A mi művészetünk forrása a görög földön ered. A költészet dicsőségökre írhatja fel a zoltárokat, egyes költőink sem lehetnének nélkülök; de a mi árnyalat, a mi gyöngéd, finom és mély, az mind a mienk. A tudomány és bölcsészet kizárólagos szülőföldje szintén Görögország. Babilonnak volt ugyan tudománya, de nem volt tudományos elve: a természet törvényeinek feltétlen uralma. Egyptom ismerte a geometriát, de nem tudta megalkotni Euklides *Eleméit*. *Jób könyvében* az okok keresése csaknem istentelenségnek látszik. Az *Ecclesiastes* hiúságnak mondja a tudományt. A sémi népek bölcsesége sohasem haladta meg a példabeszédek és közmondások sorompóit. Az arabok ké-

sőbbi bölcsészete és tudománya sem arab, hanem arab nyelven író spanyolok és perzsáké. A középkori zsidó bölcsészek munkássága nem egyéb ügyes magyarázásnál.

Bár néha igen tiszták és szentek a sémi népek erkölcsi és társadalmi eszméi, például a Mózesnek tulajdonított könyvekben gyönyörű jogi eszmékre akadunk; a próféták néha ékesszóló népszónokok; moralistáik: mint Jézus Sirák fia, Hillel — magas színvonalra emelkednek, magát az evangéliumot is zsidó nyelven hirdették először; de nem tagadhatni, hogy általában durva, korlátolt, önző, száraz; rideg a sémi jellem. Vannak e fajban erős szenvedélyek, hasonlíthatatlan és önfeláldozó jellemek, de ritkán van meg az erkölcsi érzés ama finomsága, mely a germán és celta népek sajátjának látszik. A gyöngéd, mély és mélabús érzelmek, a végtelen ábrándjai, melyek hitünknek és reményünknek solid alapját képezik, csak a mi fajunk kincsei.

Az ipar és kereskedés terén nagyon le vagyunk kötelezve a sémi fajoknak. A fényűzést is tőlük tanultuk. A hangírásnak ők voltak első mesterei. Nélkülök ki tudja meddig küzdött volna az emberiség a nehézkes hieroglyphákkal.

Legtöbbet mégis a vallás terén köszönhet nekik a művelt világ. Ők az egy Isten tanának apostolai. Ledöntötték a régi mythos oltárait, mikor azok amúgy is omladozóban valának és Istent meg vallást adtak a művelt emberiségnek. Az ő korlátolt formalismusuk, kizáró és gyűlölködő fanatismusuk nem tudta megakadályozni, hogy a zsidó Isten a művelt népek Istene legyen. Igaz, hogy Jézus tetemesen átalakít, a zsidó korlátoltságtól megszabadítá az egy Isten tanát, a görög és római civilisatio pedig sok melegséggel, bensőséggel, gyöngéd és édes érzelmekkel egészítette ki, úgy hogy Jézus religiója az emberiség örök vallása lön.

Ez rövid kivonatban Renan fogalma a sémi jellemről, mely azonban sokszor téves és helytelen. Hogy megértsük

Renan és mások kifogásait, hogy világos legyen előttünk az idealreal idők második felétől uralkodó antisemitismus igazi oka, hozzá kell fognunk a tények magyarázatához. Hogy egyszerre mindent megértsünk, tudnunk kell, hogy a sémi népek összes érzése és gondolkodása kiválóan összefoglaló, vagyis idealisabbak, mint a föld bármely népei. Épen nagy összefoglaló elméjüknek köszönhetik, hogy már akkor rájöttek az egy Isten tanára, mikor a többi népek még a sok istenséggel vajudtak. Igaz, hogy a realismus idején sokszor visszaestek a régi melegebb, bensőbb, közvetlenebb, gyöngédebb, édesebb és érzékibb polytheismusba; de az idealismus megjelentével voltak prófétáik, a kik mint az egy Isten követői visszatéríték őket. De az ő száraz, rideg, rationalis egy Isten tanukat sokáig nem tudta elfogadni az emberiség, melynek realisabb természete nem sajátíthatta el a minden bensőség nélküli doctrinát. Ezt a zsidó Jézusnak köszönhetjük, a ki mint az idealrealismus mysticus fia bensőbbé, melegebbé tette, és a mit ő nem tudott megtenni, megtette a görög és római művelt világ. Ezért van annyi bájos vonás a keresztyénségben, a bosszúálló rideg és főséges Jehova helyét az Atya-, Fiú és Szentlélek Isten foglalta el, Jézus maga az Isten fia lön, a Boldogságos Szűz, az Isten anyja boldogító alakja, és a Szentek gyönyörű legendái, a tömérdek ünnepélyes és vonzó szertartás mind fölemelte, megvigasztalta a népek édes realismusát. Így átalakítva lehetett azután a nyugoti népek kétezer éves vallása a keresztyénség.

Ez az összefoglaló érzés, gondolkodás magyarázza meg a sémi, különösen a héber jellemet. Megértjük, hogy a realista Renan ridegnek, sivárnak, száraznak, egyszerűnek találja őket, nincs meg bennök a sokoldalúság, hiányzik a vonzó árnyalat, a bájos gyöngédség, lekötelező finomság, könyörülő részvét. Igaz, hogy a realismus idején nekik is simulniok kell, különben összetiporná őket az eszme, azért végtelenül érzékiek,

önzők, kapzsik lesznek, másrészt senki sem szeret annyira élvezni, szórakozni a realismus idején mint épen a sémi; pazar fényt üzni, ünnepelni, a zenében határtalanul gyönyörködni és elmerülni szintén meg van náluk. Sehoh sem tartanak annyi jubilaemot, bankettet, jourt, zenélő, szavaló estélyt, mint a mi zsidóinknál. A sémi a legegyszerűbb logikájú faj. Míg a mi realismusunk figyelembe veszi a legkülönfélebb szempontokat, a sémi még a realismus idején is alig tudja több oldalról tekinteni a kérdést, nagy részök teljesen belemerül az anyagi és érzéki dolgokba s bennök mindenekelőtt csak magát látja. Kivált a sémi nő a realismus idején sokszor fekevesztett individuummá válik.

Ez az összefoglaló tehetség magyarázza meg, hogy míg az idealismus alatt és az idealrealismus első felében könnyebben érintkezik a sémi és árja faj, mert összebb hozza őket az uralkodó idealis irány, addig az idealrealismus második felében és a realismus alatt tolakodónak, egyoldalúnak, önzőnek, kapzsinak és romlottnak tekinti az árja faj. Mikor annyira érezzük az eltérő szokások, erkölcsök, jellemek elidegenítő voltát, leginkább kell éreznünk a sémi jellem összefoglaló, kizárólagos és logikus modorát. A tolakodás oka nem egyéb, mint az egyenes gondolkodás, szigorú logika és rideg következetesség nyilvánulása a gyakorlati életben. A sémi az egy igazság, a föltétlen igazság uralma alatt nem képes megérteni, hogy midőn kivánságát nem teljesítjük, egészen más ki nem fejezett okok vezérelhetnek. Feltétlen logikája új meg új fellépésre kényszeríti őt, melyeket mi kiállhatlannak tekintünk. Egyoldalú és egyenes gondolkodása sérti a mi kitérő és több oldalú felfogásunkat. Ezért nagyon ritka az igazi barátság a sémi és árja között, hisz nem érthetik egymást.

A sémi faj összefoglaló gondolkozása teszi érthetővé azt is, miért lépnek a mi zsidóink például a sajtó, a bank-

ügy, a kereskedés, a nagy ipar, a vállalkozás szolgálatába. Nálunk még a hordárok nagy száma is közülök kerül. Mind e pályákon jobban érvényesülhet összefoglaló képességek, mint más téren. Sőt a művészettől sem idegenek, kivált az idealisabb művészet nagyobb alkotó tehetségeket is tud felmutatni; a realismus idején előkelő virtuózok, tehetséges mesterek.

Renan magukat a tényeket is meghamisítja, mikor megtagadja tőlük a tudományt és bölcsészetet. A tudománynak tömérdek munkása volt és van a sémieik között. Nincs oly ága a tudománynak, melyet nem művelnének; de mégis legjobban szeretik az oly tudományokat, melyek nagy anyagi előnyökkel járnak, mint az orvosi, jogi, technikai tudományok. Valamikor a zsidók valának a művelt világ orvosai, ma e mellett tömérdek a zsidó jogász és építész. A philosophiát mindig nagyon szerették. Kivált az idealista bölcsészet művelői között számos semita volt és van. A IX és X. században a spanyol arabok roppant sokat tettek a tudományok fejlesztésére, az idealismus megjelenésével a XI. században pedig eszményi irányban művelték a bölcsészetet. Századunk harminczas, negyvenes éveiben számtalan zsidó csatlakozott az idealis bölcsészethez. Szóval a sémi kiválóan eszményi faj. Ezen eszményi vagyis összefoglaló képesség tárja fel előttünk politikai életének titkát. Mindenütt egységre és a központi hatalom támogatására törekszik. Egyszerű és rideg logikája a hitközségben épen úgy követeli az egységet, mint az államban: nem tűri az árnyalatot, az eltérő vonásokat; kiátkozza a bölcselkedő Spinozát épen úgy, mint a felekezeti más makacs és nyakas tagjait. Ez összefoglaló gondolkodás teszi érthetővé a sémi faj bámulatos összetartását, kitünőbb tagjainak határtalan magasztalását. Azért az úgynevezett tárgyilagos álláspontra a sémi képes legkevésbé. A mi más szóval annyit jelent, hogy a semita legkevésbé realis. Mert tulajdonképen nincs se subjectiv, se objectiv álláspont. Az ember tudniillik

nem vetkőzhetik ki önmagából. Azért, ha mégis megtartjuk a kifejezést, minden álláspont alanyi, vagyis ha idealista vagyok, a köz, az egyetemes szempontjából indulok ki; ha pedig realista, akkor az adott helyzethől, azaz — hogy Renan kedvencz szavával éljek — tekintetbe veszem az árnyalatot, figyelemmel kísérem a részleteket, a magam és enyéim érdekeit; más szóval az egyes ember felfogása és cselekvése mindig szervezetének és az eszmének egymáshoz való viszonyából ered.

Mint Renan nézeteinek kivonatából láttuk, nem egy hibát követ el a fogalmak tisztasága ellen. Ilyen például az a kifejezése, hogy a sémi faj képzelőtehetsége szegény és *realista*. Ez persze nagy fogalomzavar, mert éppen a realista képzelőtehetsége gazdag. A realis művész színdús és változatos, míg az eszményi képzelődése magasba hat, fenséges, de éppen nem gazdag. Egy erősen idealista költőnek nem nehéz összegyűjteni képeit, hasonlatait. Az idealrealista már sokkal dúsabb, gazdagabb. Azért a sémi nyelvek sem dicsekedhetnek a képek sokoldalúságával, nem hatotta át őket a realismus, mint Séailles gondolja, hanem «a külső világ visszaverődésének egy neme». Hibás ama nézet is, hogy a sivatag monotheista. Nem lehet tagadni, hogy a sémi fajok szívesen tartózkodnak a sivatagban, de nem azért, mintha a sivatag volna monotheista, hanem mivel a realisabb népek kiszorítják őket. Valamint az oly eszményibb természetű emberek, a kik nem igen tudnak simulni az eszme változásaihoz, nem képesek sokáig viselni a lélek háborúját, úgy az ily népek országai sem állják ki a realisabb nemzetek támadását. Éppen a túlságos theokratikus és zsarnoki egység, melyre szellemök viszi, ragadja őket, lesz oka pusztulásuknak. Könnyen belé-
esnek az anarchiába. Országuk csak úgy lehet tartós, ha kívül esik a realisabb nemzetek körén. Például ilyenek voltak a zsidók a Földközi tenger keleti részén, ilyenek a púnok

Afrika északi partjain, most az arabok, kiknek Ázsia és Afrika sivatagjai és barbár népei közt van a tanyájok; de mihelyt az árja beteszi lábát Afrika valamely részébe, fokonkint enyészik az arab.

Renan nem igen tartja sémitáknak a zsidókat; tagadja a zsidó faj létét is. Az izraeliták látszatos eltéréseit szerinte eléggé megmagyarázza elszigeteltetésök, a rokonok közötti házasságuk, a gheztóban való életük. Mindez keveset magyaráz. Itt is első kérdés: Miért kerültek a gheztóba? Nem a ghetto idézte elő a zsidók jellemvonásait, hanem a jellemvonások a gheztót és az elszigeteltetést. A mi a testi különbséget, a külső eltérést illeti, csak annyit mondhatok, hogy még nem érintkeztem izraelita emberrel, hogy első tekintetre föl nem ismertem volna. Abban is téved Renan, hogy ma csak az izlam a sémiség képviselője; a héber is sémi, noha az árja civilizációban él és tehetséges munkása a nyugoti műveltségnek. Sőt nézetem szerint nagy szerepe van haladásunkban. A realizmus idején ugyan ő is csak olyan romlott, sőt talán még romlottabb mint árja társai; nála is hiányzik az erkölcsi érzés, de gondolkodásánál és helyzeténél fogva kényszerítve van rá, hogy az eszményibb nézetek apostola legyen. Például a zsidó hírlapírók és tudósok ma egész nyugaton a liberalismus hírnökei, a szabadság apostolai. A nyugati civilizatio nem változtathatja meg őket, összefoglaló ideális érzésök, gondolkodásuk még a realizmus idején is nagyobb, mint a mienk, nem tudnak oly melegek, bensők, közvetlenek, gyöngédek lenni, mint mi vagyunk. Nincs közöttük annyi lágy pietista és félhomályos mystikus, mint a mi sorainkban, csak az önzésben és érzékiségben, az élvezetben és szórakozásban érnek el vagy múlnak felül bennünket. Összefoglaló tehetségek mellett bizonyít az is, hogy fölfedezésemet épen zsidó társaim kezdték legelőször átérteni; míg legkitünőbb realista tudósaink megdöbbenve és felháborodva állanak meg előtte,

s mivel nincs hozzávaló eszök, egyszerűen tagadják a tan igazságát, de szóba sem állanak velem.

Renan tévedése, hogy csak az izlamot tekinti a sémiség képviselőjének. Nem tagadhatom, hogy a vallás módosítólag hat a népek életére; de még kevésbé azt, hogy a népek módosítják, átalakítják a vallást. A perzsák például mint árja faj, realistább lévén az araboknál, fölvette a hagyományt is tanai közé, s ezzel többoldalúvá tette a rideg idealista vallást; mi elfogadtuk a judaismust, de költőibbé, kedvesebbé, bájosabbá, szóval realisabbá, érzékelhetőbbé változtattuk. De Renan ama reménye, hogy jövőre is az árnyalatot, a finomságot és a viszonylagost tesszük a dogmatizmus és a feltétlen helyébe: aligha fog teljesedni. Hisz minden haladás e két eszmének közeledését idézi elő. A sokistenség volt a legnagyobb relativizmus, csupa árnyalat, finomság, kedvesség, gyöngédség, s elfordultunk tőle, hogy az egyistenség ridegebb, eszményibb tanát sajátítsuk el. A középkori keresztyénség realis, költői tulajdonait ismét a protestantizmus nyirbálta meg; a múlt és a jelen század idealizmusa szintén kevesbítette az árnyalatok számát és több általánost, egyetemest és föltétlent honosított meg az emberiségben, a most már pirkadó idealizmus romboló hatását ugyan biztosan meg nem mérhetné; de hogy nagy lesz, magából az erkölcsi világ törvényeinek fölfedezéséből legyen szabad sejtenem.

Minél több idealis elem olvad belé a realizmusba, annál jobban megbomlanak az osztály-, törzs- és fajkülönbségek, a sémi, turáni és más fajok közelebb jutnak az árjához és könnyebben beléje olvadnak. Lassankint enyhül az a roppant eltérés, a mi a fehér és sárga faj közt most fenforog s évezredek mulva bekövetkezik *az egy akol és egy pásztor* időszaka, mely hihetőleg az emberiség pusztulásával fog járn.

II.

A szellem önkénytelen élete. A nyelv és a religiók.

Az idealismus összefoglaló érzése, gondolkodása szüli a bölcsészeti világnézetet, mely azt hiszi, hogy hajthatatlan erélyével át tudja alakítani s megneemesíteni a világot. Ilyen volt az emberiség 600, 400, 150 körül Krisztus előtt; 200, 600, 1000, 1500, 1730, 1820 körül Krisztus után. Ez a világnézet túlnyomó a haladás hullámának első felében, de mindig fogyóban, apadóban van. Már korán föllépnek egyesek, a kik megtámadják, ostorozzák, kigúnyolják ezt a merész felfogást. Ilyen gondolkodó volt az ifjú Renan is, a ki már a negyvenes években önhitt egyoldalúságnak, a száraz racionalismus gőgjének tartotta e nézetet. Az emberiség haladását szerinte nem a gondolkodó ész bonczolása és tervszerű alkotásai eszközlik, hanem a szellem spontan, önkénytelen működése. Az alanyi lélektan nemcsak nagyon általános, hanem az emberiség lélektanát, a szellem haladásában nyilvánuló s élő történelmet sem ismeri — mondja Séailles. Mit sem tud a kezdetleges emberről, a hős korról, mikor a nagy fajok az egészen spontan genie lendületében a késő nemzedék értelmi és erkölcsi fensőségét készíték elő. Az idealista valóban nem sokat foglalkozik az ős időkkel. Tekintete a jövőre irányul. Jobbá, erkölcsösebbé, nemesebbé akarja változtatni gyermekeit és unokáit, új magasztosabb érzést, gondolkodást akar beléjük oltani, így nyilvánvaló, hogy keveset törődik az ős emberrel, mythosával és nyelvével. Mikor megvetéssel tekintünk a vallás érzéki, alaki sajátságaira, mikor észszerűbbé óhajtjuk tenni, az érthetetlen hitágazatoktól és a fitymált szertartásoktól akarjuk megtisztítani: nem gyönyörködhetünk az ős árjak és turániak vallásos regéiben, ízetlen.

bar meleg szertartásaiban. Ugyanezt mondhatni a nyelvről és az emberi nem minden alkotásáról. Az idealistának lapos, köznapi, utczai, parasztos, szegény a realismus nyelve, szebbé, nemesebbé, tisztábbá akarja tenni, lelkesedik a purismus és a neologióáért, kiveti az idegen hangzású szókat s újakat farag helyökbe s mivel sikert arat működése, hiszi, hogy az ember maga öntudatosan csinálta a nyelvet, vagy ha Isten adta, az ember önkényesen módosított rajta. átalakította ízlése és tetszése szerint.

De halványan kezd jelentkezni a realismus és az ember lassankint elveszti hitét a maga teremtő erejében. Mutatkozik a történeti világnézet, mely tagadja az ember öntudatosan alkotó képességét s a szükségszerű fejlődés tanát hirdeti az erkölcsi aesthetikai és szellemi élet minden ágában. Eszéjszükszerűség apostola Renan már a negyvenes években. Természetes, hogy eleinte csekély a sikere. A realisabb lelkek és a fogékonyabb ifjúság itt-ott kezdi érteni, a tudósok nagy része azonban bosszankodva olvassa. De már nem állithatni meg az idő kerekét, az emberek az eszme hatása alatt más-kép kezdenek látni s tíz-tizenöt év múlva Renan a művelt világ ünnepelt hőse, a ki ellen ezereken meg ezereken tiltakoznak. íme, hogy százezrek csodálattal kísérik működését, a ki legtöbbször a nyelvet, a vallást és irodalmat teszi vizsgálódása tárgyává, de a lét más nagy kérdéseitől sem idegen.

Mégis azt véli, hogy a nyelv és a vallás az emberi szellem legmutatósb alkotásai, melyeket «a spontán és együttesen működő emberi tehetségek teremtenek». Szerinte az összehasonlító nyelvészetnek köszönhetni, hogy megszűnt a bölcsészek elvont speculációjának ama felfogása a nyelv eredetéről, mely a thesist, az emberi alkotást és a physist, a természeti származást, egymással ellentétbe helyezte. «A nyelv — mondja Renan — az embernek és a benne rejlő erőknek munkája, másrészt hiányzik belőle minden megfontolt, mes-

terségesen összeállított, épen úgy, mint az emberi szellemben» . . . . «Az öntudat spontan műveinek igazi szerzője az emberi természet, vagy ha jobban szeretik, a természet fensőbb oka. E határon közönyös vajjon az Istennek tulajdonítjuk-e az okságot, vagy az embernek. A spontan egyszerre isteni és emberi. Az idealrealis Renannak tetszett ez a szellemes magyarázat, melylyel 1870 körül egy másik nézet versenyzett s talán jobban megfelelt a gyarapodó realismusnak. E nézet egyszerűen terméknek, az ember ajkain élő független terméknek hirdette a nyelveket, melyek épen úgy küzdenek létökért, mint az állatok és növények. Ha pedig beköszönt az idealismus, elismerjük ugyan az emberi szellem öntudatlan munkásságát, de azt is valljuk, hogy öntudatosan változtatott a nyelven, hogy nemcsak physis, hanem thesis is a nyelv, vagyis spontan és öntudatos alkotása az embernek, minő a társadalmi élet minden tüneménye.

Noha Renan realisabb volt, mint a negyvenes és ötvenes években a legtöbb kortársa; de még tudott összefoglalni, gondolkodását egységre vinni vissza, s nem tudta elhinni, hogy habár idáig spontán, önkénytelen működött is az emberi szellem, ezután ne öntudatosan, megfontolva haladjon előre, hogy ne az analysis, a bonczolás és reflexio kora váltsa fel az ösztön és synthesis korát, hogy bár nem volt igaza a XIII. század bölcsészeti világnézetének a multa nézve, igaza lesz a jövőre nézve, hogy mindig többet várhatunk ezután a kritikától és az észtól. E felfogás helytelenségét Séailles abból származtatja, hogy Renan nem vette figyelembe az egyéni lélektant, hanem csak a történeti, a népek lélektanát; mert ha önmagát vizsgálta volna, nem lesz annyira határozatlan és száraz a spontan élet törvényeinek s a jellemző képek szerkesztésmódjának előadásában. Kétségkívül felismerte volna önmagában azt a spontan inspiratiót, mely az első emberek szellemében a mythosokat és legendákat teremtette, s nem

szorult volna rá, hogy a XIII. század hibáját félig-meddig igénybe vegye. Mindez onnét származik, mert csak a múlt idők, az elporladt ősök lélektanát vizsgálta s így kívülről nézte a lelki élet jelenségeit. Séailles e magyarázata nem deríti fel Renan felfogásának okát. Sőt egyenesen azt kell mondanom, hogy Renan nagyon vizsgálta önmagát, s mivel még annyi összefoglaló elem volt bensejében, nem tudta elképzelni, hogy ezután nem a megfontolás és elemző emberi ész lesz az irányadó a szellemi, erkölcsi és esztétikai élet minden ágában. Pedig az emberi természet nem változik, halad a maga útján. Fölfedezésem elterjedése után sem lesz más a világ sora. Kitünő tudósok nagy gonddal, de biztosan meg fogják állapítani, hogy az idealismus vagy realismus melyik pontjára értünk el és nem lesz módunkban útunkat akár siettetni, akár lassítani, annál kevésbé a rendes ösvényről fajunkat letéríteni. Nagyjából vizsgálva, legyen szabad odavetőleg mondanom, hogy a most folyó 1895-ik év 1817-nek felel meg. Az emberiség mostani érzése, gondolkodása nagyon közel áll 1817-éhez, mikor a protestantismus háromszáz éves születésnapját ünnepelték. Én persze csak a nagyobb vonásokból állítottam fel ezt a nézetet, de gondos, részletező tudósok főleg a legapróbb nyelvi, irodalmi, művészeti, erkölcsi, politikai, vallási stb. jellemző vonásokat keresik össze és ezekből kísérlik meg az időpont szigorúbb meghatározását.

«A mythologia — mondja Renan — a második nyelv, mely mint az első, a természet visszhangjából született s épen oly kevésbé fér hozzá az analysis, mint az elsőhöz . . . Okoskodás helyett megtaláljuk benne az egyszerű, naív, gyermeki, egészen érzéki s mindamelletteljesen isteni élet érzését, minő az első ind-hellen fajoké volt. Csak egy költőietlen, sivár lélek nem tudná felfogni azt az elragadó mámort, melyet e fajok egy-egy tagja a természettel és magával szemben érezett.» A kezdetleges ember istenei nem voltak egyebek, mint a ter-

mészetébresztette megindító benyomások, öröm és bánat, csodálat és rémület, s midőn nevet adott neki az ember, a személyesítő jelezések istenekké váltak. «A fogalom cselekvénynyé változott. Minden gondolat egy kis mese, minden benyomás a mindenség egy jelenete lön. E régi mesék jelentésének igazi kulcsa a nyelv tanulmányozása. Ama sarktétel, melyet Burnouf szeretett ismételni: *nomina numina*, maga az igazság.» Renan felfogása egy kissé egyoldalúnak látszik, nagyon is ki akarta emelni a nyelv és a mythologia rokonságát; tény, hogy a nevek eredetének megfejtésével a mythologia számos része világosabb, érthetőbb lett a magyarázó előtt. Hihető, hogy mind a nyelv, mind a mythos keletkezése, első hajtása egy időre esik, s csak későbbi fejlődésükben váltak el egymástól.

Renan különbséget szeret tenni a hitrege és a legenda között. Ez az ember spontan művészetének későbbi alkotása. Az előbbi tiszta feltalálás, a legendában a való keveredik össze a képzelődéssel; a kiinduló pont való tény, egy hős élete, képe, mely tovább él és megszépül, kikerekedik s legendává lesz. Strauss például nagyon tévedett, mikor Jézus csodálatos legendáját, az evangelium gyönyörű elbeszéléseit, mythosoknak tekintette, kiben a látnokok jövendölései, a Megváltó eszményi alakjának vonásai valósultak. Mert ha kitöröljük Jézus történeti személyét, ha elhanyagoljuk azt az erkölcsi varázst, mely feléje fordította a lelkeket, mély űrt hagyunk az ő helyén.

Érdekes Renan rokonszenve assisi szent Ferencz iránt. Valami édes és naiv varázs van e szent életében. Jézus bájos szeretete tölti el egész helsejét, *az isteni szeretet örök mámorában* él, Renan azt hiszi, hogy abban a lelki állapotban folynak napjai, melyben az első képek, a nyelv és mythologia alapjául szolgáló képek támadnak. Bájos gyermekes naivsága például egy téli éjszakán bemegy a kertbe, embereket csinál a hóból, mondogatván magában: «Ez a nagy a feleséged, ez

a kettő a fiad, ez a kettő a leányod, ez a másik kettő pedig a szolgád és szolgálód. Siess, öltöztess fel őket, mert elvesznek a hidegtől. De ha annyi gondot okoz neked, elégedjél meg az Úr szolgálatával». Semmi se közönséges neki. Gyöngéd realista, a ki semmit sem vet meg, mindenben örömet találja s mindent meg tud könyezni, koldusok, megtérő betyárok, bűnbánó asszonyok s a szív betegei, a kik Jézus köre gyülekeztek, nála is megjelentek, és midőn életével egy gyönyörű költeményt szerzett, melyet nem lehetett hidegen bensőség nélkül megírni, egyike lőn az olasz művészet nagy inspiratorainak. Assisi szent Ferencz célja volt a keresztyén ideált megvalósítani s megmutatni, mi lehet a hegyi beszédből, ha betű szerint az élet törvényének tekintjük. Nem kevesebbről, mint az evangelium visszaállításáról, a világ általános reformjáról volt szó. Renan e csodáló magasztalása, finom dicsérete némileg érthető, ha az időpontot tekintjük, melyben assisi szent Ferencz élt és működött. Ezerkétszáz nagyjából megfelel 1845-nek, mikor Renan is édes, odaadó válásos érzéssel volt eltelve. Költői lelke fel tudta fogni, át tudta érezni azt a bájos, gyöngéd szerelmet, mely a szentet hevíté. Renan abban sem igen tévedett, hogy annyira Krisztushoz hasonlónak rajzolta, mert assisi szent Ferencz nagyon közel élt az idealreal deléhez, mikor Jézus született. Augustus császár kora nagyon megfelel II. Frigyes császárénak. Előttém úgy rémlik, mintha szent Ferenczben több eszményi elemet látnék. Krisztus naivsága, bájos realismusa azonban komolyabb, tiszteletreméltóbb, istenibb, mint szent Ferenczé. De mindkettő realista, a mennyire a kor erős idealreal szelleme engedé, mindketten befelé mentek az erősödő realis érzésbe, gondolkodásba, azért mindketten hódítottak s assisi szent Ferencz a XVI. század első negyedéig nemcsak a népet igézte meg, hanem a művészeket is ihletre ragadta. A XVI. század idealismusa már tetemesen megapasztotta tisztelőinek

számát. Az eszményi napok rationalis gondolkodása nem kedvezett a szent férfiú szerető szívének, megvetéssel néztek reá épen úgy, mint tudatlan szerzetére. Mikor pedig bekövetkezett az idealrealismus 1570 körül, mindenfelé a tanult és orthodox szellemű jezsuitákat karolja fel a művelt katolikus világ. A XVIII. század idealismusa hasonló megvetéssel kísérte a szegény *barátok* munkásságát, épen úgy, mint a XIX-iké. Mindamellet napjainkig fenmaradtak s mint hitoktatók, gyón-tatók és a lelkészek kisegítői nem csekély szolgálatot tesznek a híveknek és a papságnak.

Bodnár Zsigmond.

AZ AESTHETIKA ELVEI A POSITIVISMUS SZEMPONTJÁBÓL.

— Első közlemény. —

Ha különben sem túlgazdag, aesthetikai irodalmunk terén széttekint, a figyelmes és elfogulatlan észlelőnek csakhamar feltűnik egy bizonyos chablonszerű vonás, bizonyos conventionalis eszmék s fogalmak folytonos felszínre kerülése, melyek egyhangúságukkal fárasztanak s a tanulni vágyót kielégítetlen hagyják. Aesthetikusaink, a helyett hogy alapos philosophikus kutatással a dolgok mélyére hatolva, a művészi termelés feltételeit, czélját és rendeltetését általános emberi szempontból tisztázni iparkodnának, felületes ismeretekkel, névszerint: «A művészet öncél»-féle elv keretében a régi ütött-kopott aristotelesi definitiókkal s felosztásokkal elégesznek meg. Legfőlebb a nép-nemzetiesség szűk látókörű általánosságáig emelkednek és sejtelemmel sem látszanak bírni arról, hogy az aesthetikai productio törvényei általános s örök érvényűek, hogy az emberi természet legmélyén, biologikus és morális szervezetünk constitutiójában rejlenek, hogy következőleg a művészi, és in specie a költői, functiókat szűk népnemzeti korlátok közé szorítani egyértelmű azoknak szükségképeni elsekélyesítésével, az irodalom elposványosodásával.

Tudvalevő, hogy előkelő s tiszteletreméltó íróink, kétségkívül jóhiszeműleg, ajánlották az úgynevezett nemzetes irányt, nemcsak, hanem koruk — s az akkori szükségletek — intő szavára hallgatva, ez irányban érvényesítették tehetségeiket,